

Нуруллаєв І. С. о.

Суддя Харківського окружного
адміністративного суду,
кандидат юридичних наук

ІДЕНТИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЮ ЯК ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджено питання ідентифікації міжнародних звичаїв як джерел міжнародного кримінального права. Висвітлено питання форм закріплення доказів існування міжнародних звичаїв. Визнано, що необхідними елементами ідентифікації міжнародного звичаю є визнання його державами (*opinio juris*) та практика застосування. *Opinio juris* (*opinio juris sive needs* – переконання у праві чи необхідність) є основним суб'єктивним фактором участі держав у формуванні міжнародного звичаю, що проявляє волю складову як на етапі утворення норми, так і в процесі її дотримання чи правозастосування в ході міжнародного співробітництва чи функціонування міжнародних судів, зокрема Міжнародного кримінального суду та міжнародних трибуналів. На сьогодні сформувалися дві теорії змісту *opinio juris*: теорія переконань (визнання державою обов'язковості норми як загальної цінності) та теорія прийняття (індивідуальної згоди держави). В такому разі *opinio juris* формує юридичний зміст відносин міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, надаючи їм правового характеру, а також обумовлює формування практики. З'ясовано, що склалися два основні способи формування міжнародно-правового звичаю як джерела міжнародного публічного (в тому числі і кримінального) права: 1) традиційний – пряма послідовність елементів правових звичаїв – спочатку формується практика держав чи міжнародного співробітництва, а пізніше *opinio juris*; 2) зі «зворотною» послідовністю – спочатку формується *opinio juris*, а пізніше практика. Відзначено, що міжнародний звичай розвиває змістовне наповнення міжнародного кримінального права і визнається в рішеннях міжнародних судів, інституцій міжнародних організацій, в рішеннях міжнародних організацій в тому числі рекомендативного характеру. Навіть за умови їх кодифікації на рівні багатосторонніх міжнародних договорів, міжнародні звичаї заповнюють лакуни цих договорів, відіграючи компенсативну, доповнюючу роль, особливо коли йдеться про міжнародне судочинство, про злочини міжнародного характеру чи трандержавні злочини, елементи міжнародних злочинів, а також та виконання вироків.

Ключові слова: міжнародний звичай; міжнародне кримінальне право; міжнародний злочин; міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю.

Міжнародне кримінальне право базується передусім на міжнародних договорах, більшість з яких складають двосторонні, регіональні або універсальні угоди, що спрямовані на протидію злочинності, кримінальну відповідальність за міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру, про надання правової допомоги у кримінальних справах, видачу злочинців та міжнародне кримінальне судочинство. Незважаючи на відмінності в розумінні суті міжнародного звичаю, «практика» як його елемент визнається більшістю вчених в галузі міжнародного

права. Тим не менш, міжнародний звичай є одним з основних джерел міжнародного права, і міжнародного кримінального права зокрема, а його роль в наш час, незважаючи на широке поширення міжнародних договорів, неухильно зростає.

Міжнародний звичай як складова загального міжнародного кримінального права постійно привертає до себе увагу дослідників міжнародного публічного права і викликає жваві дискусії щодо його ролі в міжнародно-правовому регулюванні міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

Серед дослідників міжнародного публічного права, які досліджували питання

міжнародного звичаю належать передусім Д. Анцилотті, Б. В. Бабін, Я. Броунли, Г. Е Бувайлик, О. В. Буткевич, Х.Валдок, М. Гі-гінейшвілі, К.Дахлман, В.Д.Деган, А.Кас-сезе, Ф. Кіргіс І. І. Лукашук, А.Клафам, Дж.Крауфорд, Ж.А.Корома, Г. Д. Найко, А.С. Овчаренко, Н.В.Остроухов, Ю.С. Ро-машев, Т.О.Стат, Ю.Тан, А.Н. Талалаев, В.Е.Теліпко, Ж. Тускоз, Б.Стерн, Н.А. Чер-нядьєва, М.Шау, О. Щачтер, Ю.В. Щокін та багато інших.

Особливо важливим є питання ідентифікації міжнародного звичаю як джерела правового регулювання міжнародного кримінального права як галузі міжнародного публічного права, що регулює міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю.

Міжнародно-правові звичаї є закріпленням міжнародно-правових зобов'язань, передусім, в усній формі. Вони утворюють, відповідно, так зване неписане право (*lex non scripta*) [3, с. 25]. З цього приводу Ю.В. Щокін зазначає, що "мається на увазі відсутність письмового документа, що встановлює конкретний зміст міжнародного звичаю, підготовленого й прийнятого державами після попередньо погодженої і пройденої ними формальної процедури, а не йдеться про писемні джерела, які поряд з іншими доказами можуть використовуватися для встановлення волі учасників міжнародного спілкування, що на сьогоднішній день загально визнано і уявляється очевидним". [2, с. 30] Основна частина доказів існування міжнародних звичаїв – це різного роду документи, серед яких і міжнародні договори (як ті, що діють, так і ті, що втратили чинність).

Резолюції ГА ООН є допоміжними засобами визначення існування звичаєвих норм. На думку Я. Броунли, прийняття резолюції ГА ООН, є доказом узгодженої думки урядів: «резолюції такого роду створюють основу для прогресивного розвитку міжнародного права і для швидкої консолідації звичаєво-правових норм» [3, с. 39-40]. В доповіді Комісії з міжнародного права, присвяченій проекту висновків про виявлення міжнародного звичаєвого права (2016), визнано, що: 1) «резолюція, прийнята міжнародною організацією або на міжурядовій конференції, сама по собі не може створювати норму міжнародного

звичаєвого права; 2) резолюція, прийнята міжнародною організацією або на міжурядовій конференції, може подавати докази для встановлення існування і змісту норми міжнародного звичаєвого права або сприяти її розвитку; 3) положення резолюції, прийнятої міжнародною організацією або на міжурядовій конференції, може відображати норму міжнародного звичаєвого права, якщо встановлено, що це положення відповідає загальній практиці, прийнятій в якості правової норми (*opinio juris*)» [3, с. 39-40].

Визнання міжнародного звичаю може відбуватися і шляхом їх застосування як джерела міжнародного права при вирішення спорів. Щоправда, якщо говорити про практику Міжнародного кримінального суду, то злочини розслідуються в ньому і засуджуються на підставі статей 6, 7, 8 Римського Статуту [4], в яких чітко вказано можливі склади, проте вони не передбачають окремі види та склади злочинів. А. Кассезе вважає усталеною міжнародно-правовою традицією, те, що судді міжнародних судів можуть виходити за рамки позитивних матеріальних норм, якщо того вимагає реалізація «Духу і цілей Статуту» [5, Р. 945].

Однак, кожна держава має право заявити про невизнання тієї чи іншої нової норми звичаєвого права, після чого вона не буде мати для неї юридичної сили, однак невизнання державою норми звичаєвого права має бути: 1) чітко висловленим та недвозначним; 2) держава набуває статусу рішуче заперечуючої – такої, що не приймає норму у цілому. Отже діє правило «рішучого заперечуючого» (*persistent objector*). [5, с. 53].

Щокін Ю.В. міжнародно-правовий звичай вважає найбільш адекватною формою зовнішнього вираження (джерелом) норм загального міжнародного права (імперативних норм, зобов'язань *erga omnes*, загально визнаних принципів і норм міжнародного права), а його головні переваги перед міжнародним договором, на думку вченого, "по-перше, полягають у тому, що він є первинним засобом вираження тих універсальних морально-правових цінностей, які сформувалися на основі багатовікового історичного досвіду суспіль-

них відносин і, тим самим, надали йому властивостей, не залежних від політичної кон'юнктури; а, по-друге, визначаються специфікою встановлення звичаїв, за якої висновок про наявність норми робиться виходячи з комплексного аналізу різних джерел, що мають не тільки позитивно-правове походження (міжнародні договори, національне законодавство різних держав), але й зафіксовані в актах застосування позитивних норм (рішеннях міжнародних і національних судів, рішеннях міжнародних організацій, постановках урядів різних держав тощо), а також будь-яких інших засобах зовнішньої фіксації практики дійсних фактичних міжнародних правовідносин." [2, с. 220].

Як вказав Міжнародний суд ООН у справах про континентальний шельф Північного моря, про військові і воєнізовані дії і щодо Нікарагуа, міжнародний звичай складається з двох елементів: практики держав і суб'єктивного критерію *opinio juris* [7].

Класичним підходом до ідентифікації звичаїв є пошук достатніх доказів державної практики та *opinio juris* (двоелементний підхід). На відміну від практики, як зазначає Ю.В. Щокін, *opinio juris* – це нематеріальний (психологічний) елемент міжнародно-правового звичаю і "його специфіка полягає в тому, що він виражає суб'єктивне переконання в правомірності якої-небудь поведінки учасників міжнародних відносин", "характеризує ментальне ставлення суб'єктів міжнародного права до якого-небудь діяння (дії або бездіяльності), що має значення для правового регулювання міжнародних відносин" [2, с. 101-102].

Як зазначає М. Гінінейшвілі, "саме *opinio juris* відрізняє міжнародний звичай від звичаю – ситуації, коли держави здійснюють певні дії, особливо в частині церемоніалу або протоколу, в силу установлені традиції, звички або зручності, але не в силу правового обов'язку" [8] і звертає увагу на те, що Камера попереднього провадження Надзвичайних палат в судах Камбоджі при аналізі питання про визнання співучасті у формі спільних злочинних дій третього типу (Joint criminal enterprise type 3) постановила: «Величезний обсяг практики держав зазвичай не тягне за со-

бою презумпцію, що *opinio juris* існує; відповідні діяння не тільки повинні відображати усталену практику, але вони також повинні бути такими або здійснюватися таким чином, щоб це свідчило про переконаність в тому, що ця практика стала обов'язковою в результаті існування норми права, яка це вимагає» [9].

У п. 1 (b) ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН *opinio juris* закріплюється як *визнання загальної практики у якості правової норми* [9].

Юдан Тан зазначає, що класичний підхід до виявлення існування звичаєвого права полягає у пошуку достатніх доказів цих двох елементів, відомий як двоелементний підхід: практика держави та *opinio juris* (*opinio juris sive needs* – переконання у праві чи необхідність) використовуються здебільшого як заміники об'єктивного та суб'єктивного елемента відповідно [11], а також наводить значне коло вчених, які підтримали цей двоелементний підхід [12, р. 23–27; 13, р. 57–63; 14, р. 72–93; 15, р. 32].

Проте, серед міжнародних науковців не існує консенсусу щодо елементів *opinio juris* і з приводу цього склались дві теорії: 1) згідно з теорією переконань, *opinio juris* – це переконання держави, що розглянута практика є обов'язковою нормою міжнародного права [14 р. 75]; 2) згідно з теорією прийняття, *opinio juris* означає індивідуальну згоду держави, тобто держава визнає, що всі держави мають юридичне право діяти відповідно до практики. [16, р. 41; 15, р. 178; 17, р. 36]. В такому контексті *opinio juris* визначає суб'єктивні права і юридичні обов'язки сторін, тобто воно формує юридичний зміст міжнародних відносин, надаючи їм правового характеру – "саме по собі *opinio juris* без фактичного (матеріального) наповнення не може визначати міру можливої та/або належної поведінки суб'єктів міжнародного права і носить абстрактний характер" [2, с. 102].

Слід підтримати позицію Б. Стерн: «*Opinio juris*... являє собою домінуючу ідеологію міжнародного співтовариства, прийняту всіма, навіть якщо вона бажана для одних і лише терпима для інших. Імовірно, тільки в цьому сенсі вислів *opinio juris sive necessitates* знаходить своє повне значен-

ня. Виходячи зі своєї силової позиції в міжнародному співтоваристві, держави добровільно братимуть участь у формуванні міжнародного звичаю, або з почуття причетності до створення *права*, або з почуття підпорядкування *необхідності*, що виникатиме з волі тих держав, які вважають, що вони створюють право» [18, р. 108].

Цікавою є пропозиція К. Дальмана, який висуває слабку теорію прийняття, згідно з якою якщо велика кількість держав схвалила практику, то всі держави повинні бути пов'язані звичаєвим міжнародним правом [19, р. 336.], і на його думку, *opinio juris* функціонує як фільтр, що запобігає тому, щоб "небажана загальна практика стала звичаєвим правом". [19, р. 338–339.]. Тому Фредерік Кіргіс вважає, що еволюція звичаєвого міжнародного права повинна розглядатися в лінійних (ковзних) масштабах: один кінець – *opinio juris*, а інший кінець – практика держави [20, р. 146].

На сьогодні виокремлюють два основних елементи міжнародно-правового звичаю: власне *практику* та *opinio juris sive necessitatis* (переконаність у правомірності або необхідності) [2, с. 74]. Зокрема, І.І. Лукашук зазначає: «Що ж стосується формули Статуту Міжнародного суду, то в ній міжнародний звичай кваліфікується як доказ практики, визнаної правовою нормою. Виходить, що одна норма є доказом іншої норми. ... Аналізуючи формулу Статуту Міжнародного суду, зазначають її нелогічність, яка полягає насамперед в тому, що перевернуто логічний зв'язок явищ, „оскільки саме загальна практика, прийнята як право, утворює свідчення звичаєвої норми“» [21, с. 218].

Зокрема, у п. 183 рішення у справі про військову та напіввійськову діяльність і щодо Нікарагуа (Нікарагуа проти США, 1986 р.) Суд зазначив: «Беручи до уваги цей висновок, наступне, що повинен зробити Суд, це розглянути питання про норми звичаєвого міжнародного права, які можуть бути застосовані до цього спору. Для цієї мети він має сфокусувати свою увагу на практиці та *opinio juris* держав» [22, р. 97].

Проте звичаєві норми можуть бути сформовані і в зворотньому порядку. Так, специфіка резолюцій ГА ООН в тому, що досить часто їх положення спрямовані

на врегулювання принципово нових міжнародних відносин, яким не передувала соціальна і юридична практика, а закріплюють положення, розраховані на перспективне втілення в реальних (фактичних) правовідносинах [2, с. 295]. Така особливість резолюцій ГА ООН привела до припущення про новий шлях формування сучасних міжнародно-правових звичаїв: спочатку виникає суб'єктивний елемент – *opinio juris*, а потім на підтвердження нового правила формується практика.

У зв'язку з цим у п. 28 остаточної доповіді Комітету з формування звичаєвого (загального) міжнародного права, який був створений у рамках Асоціації міжнародного права закріплене ставлення до резолюцій Генеральної Асамблеї ООН: «... Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй можуть у деяких випадках становити доказ існування звичаєвого міжнародного права; надавати допомогу в кристалізації звичаєвого права, що зароджується; або робити внесок у формування нового звичаєвого права. Але як загальне правило... вони *ipso facto* не створюють нових норм звичаєвого права» [23 р. 55].

Такий стан справ викликав дискусії і Г.Є. Бувайлік зазначав: «Резолюції Генеральної Асамблеї, у яких містяться *нові принципи і норми міжнародного права*, не можуть розглядатися обов'язковими для держав – членів ООН. Вони отримуватимуть обов'язкову силу тільки в тому випадку, якщо будуть визнані ними відповідним чином» [24, с. 277–278.]. Ж.Тускоз також зазначає, що «ухвалення резолюції навіть одностайно або консенсусом, навіть якщо вона може встановлювати існування *opinio juris* (юридичної норми), звичайно недостатньо, щоб довести наявність загальної і постійної практики» [25, с. 271]. Тому, цінною є пропозиція висловлена Б. В. Бабіним щодо *теорії програмних норм міжнародного права*, який щодо міжнародно-правових звичаїв зазначає наступне: «Водночас тенденція уніфікації розмаїття сучасних міжнародно-правових феноменів регулятивного характеру (зокрема резолюцій, декларацій, програм) через визнання їх сили як міжнародно-правового звичаю, фактично позбавляє міжнародно-правовий звичай таких визначальних

рис, як неписаний і постійний характер, усталеність і традиційність» [26, с. 165].

Так, Г. Д. Найко пише: «Генеральна Асамблея іменує Деклараціями ті свої рішення, які ухвалюються після обговорення і прийняття нею ряду резолюцій з даного питання. Тим самим Декларації вже як би узагальнюють досвід цілої групи рішень Генеральної Асамблеї. Декларація – це, у першу чергу, резолюції Генеральної Асамблеї, які носять узагальнюючий характер» [27, с. 12], формуються «у держав переконання в необхідності правового закріплення відповідних принципів, колективно вироблених у рамках ООН», що найчастіше втілюються у форму міжнародно-правового звичаю [27, с. 12].

У цілому можна виділити два способи: із традиційною послідовністю елементів звичаїв (практика – *opinio juris*) та зі «зворотною» послідовністю (*opinio juris* – практика).

Важливу тенденцію відмітив Ю.Щокін, який наводить положення рішення Міжнародного суду ООН у справі *про право притулку*, в якому було зобов'язано уряд Колумбії «довести, що норма, до якої він звертається, є такою відповідно до постійної та одноманітної практики відповідних держав, і що ця практика є вираженням права однієї держави надавати притулок і відповідного обов'язку територіальної держави», а також вчений зазначає, що по суті, Міжнародний суд говорить про перевагу практики над *opinio juris*, тобто про перевагу об'єктивного елемента над суб'єктивним [2, с. 221]. Це важливе зауваження, оскільки в рішеннях зокрема, Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди), пов'язана з установленням загальних міжнародно-правових звичаїв, була спрямована в інше русло. У низці своїх рішень і консультативних висновків Міжнародний суд звертався до докладного аналізу *opinio juris* і, одночасно з цим, зневажав, а часом і зовсім ігнорував фактичну практику [2, с. 221].

Висновки. Необхідними елементами ідентифікації міжнародного звичаю є визнання його державами (*opinio juris*) та практика застосування. *Opinio juris* (*opinio juris sive needs* – переконання у праві чи необхідність) є основним суб'єк-

тивним фактором участі держав у формуванні міжнародного звичаю, що проявляє вольову складову як на етапі утворення норми, так і в процесі її дотримання чи правозастосування в ході міжнародного співробітництва чи функціонування міжнародних судів, зокрема Міжнародного кримінального суду та міжнародних трибуналів. На сьогодні сформувалися дві теорії змісту *opinio juris*: теорія переконань (визнання державою обов'язковості норми як загальної цінності) та теорія прийняття (індивідуальної згоди держави). В такому разі *opinio juris* формує юридичний зміст відносин міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, надаючи їм правового характеру, а також обумовлює формування практики. Проте, за відсутності визнання міжнародного звичаю нормою, що викликає міжнародне зобов'язання, держава повинна прямо заперечити її прийняття. Проте практика формується незалежно і в окремих випадках саме вона і може викликати процес визнання її державами, тобто формування *opinio juris*. Таким чином склалися два основні способи формування міжнародно-правового звичаю як джерела міжнародного публічного (в тому числі і кримінального) права: 1) традиційний – пряма послідовність елементів правових звичаїв – спочатку формується практика держав чи міжнародного співробітництва, а пізніше *opinio juris*; 2) зі «зворотною» послідовністю – спочатку формується *opinio juris*, а пізніше практика. Саме міжнародний звичай розвиває змістовне наповнення міжнародного кримінального права і визнається як на рівні рішень міжнародних судів, інституцій міжнародних організацій, так і одержує своє закріплення в рішеннях міжнародних організацій та ряді міжнародних документів рекомендаційного характеру, що часто має наслідком їх кодифікацію на рівні багатосторонніх міжнародних договорів, проте і за таких умов саме міжнародні звичаї заповнюють лакуни цих договорів, відіграючи компенсаційну, доповнюючу роль, особливо коли йдеться про міжнародне судочинство, про злочини міжнародного характеру чи трансдержавні злочини, елементи міжнародних злочинів, а також виконання вироків.

Список використаної літератури:

1. Аречага Э.Х. де. Современное международное право: пер. с исп. / Э. Х. де Аречага. Москва : *Прогресс*, 1983. 480 с.
2. Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: сучасні проблеми, теорія і практика. Дис. Д.ю.н. спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016. 422 с.
3. Броунли Я. Международное право: в 2-х кн. Москва : *Прогресс*, 1977. Кн. 1. 536 с.
4. Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. Cassese A. The Multifaceted Criminal Notion of Terrorism in International Law. *Journal of International Criminal Justice*, Volume 4, Issue 5, November 2006, Pages 933–958. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mql074>.
6. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В.Е. Київ: *Центр учбової літератури*, 2010. 608 с.
7. Дело о военных и военизированных действиях в и против Никарагуа : решение Международного суда ООН от 27 июня 1986 г. С. 108-109. П. 207 ; Дело о континентальном шельфе Северного моря : решение Международного суда ООН от 20 февр. 1969 г. С. 39. П. 63
8. Гигинейшвили М.Т. Международный обычай как источник международного уголовного права. *Общество: политика, экономика, право*. 2017. Выпуск 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-obyчай-kak-istochnik-mezhdunarodnogo-ugolovnogo-prava/viewer>
9. Формирование и доказательство существования международного обычного права [Электронный ресурс] : доклад М. Вуда для Комиссии международного права от 17 мая 2013 г. URL: http://legal.un.org/docs/in-dex.asp?symbol=A/CN.4/663&referer=http://legal.un.org/ilc/guide/1_13.shtml&Lang=R (дата обращения: 12.06.2017).
10. Статут Міжнародного Суду ООН 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
11. Tan, Yudan, 2018. The Identification of Customary Rules in International Criminal Law. *Utrecht Journal of International and European Law*, 34(2), pp.92–110. DOI: <http://doi.org/10.5334/ujel.434> URL: <https://utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujel.434/>
12. James Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (8th edn, CUP 2012). Oxford University Press; 8th edition (November 25, 2012). 888 p.
13. Andrew Clapham, *Brierly's the Law of Nations* (7th edn, OUP 2012) Oxford University Press; 7th edition (November 15, 2012). 576 p.
14. Malcolm Shaw, *International Law* (6th edn, CUP 2008). P. 72–93. (n 57)
15. Oscar Schachter, 'International Law in Theory and Practice: General Course in Public International Law' (1982) M. *Nijhoff Publishers*, 1991. 431 p.
16. Humphrey Waldock. Edition/Format: Article : English. Publication: *Académie de droit international. Recueil des cours*, 1962-II, p. 1-251, T. 106 p.
17. Recueil des Cours de l'Académie de droit international de La Haye, 1977. Vol. V. (Vol. 158 of the collection.) The Hague, Boston, London: *Martinus Nijhoff Publishers*, 1982. Pp. 392.
18. Stern B. Custom at the Heart of International Law. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 2001. Vol. 11. No. 1. P. 89–108.
19. Christian Dahlman, 'The Function of *Opinio Juris* in Customary International Law' (2012) 81 *Nordic Journal of International Law*.
20. Frederic L. Kirgis. Custom on a Sliding Scale. 81 *Am. J. Int'l L.* 146 (1987). URL: scholarlycommons.law.wlu.edu/wlufac
21. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе. Москва : *Спарк*, 1997. 322 с.
22. Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986 // I.C.J. Reports, 1986. URL: <https://www.refworld.org/cases/ICJ,4023a44d2.html>
23. International Law Association – Committee on the Formation of Rules of Customary (General) International Law. Final Report of the Committee: Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law (2000). URL: <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/A709CDEB-92D6-4CFA-A61C4CA30217F376>
24. Бувайлик Г. Е. Правовое регулирование международных экономических отношений. Киев : *Наук. думка*, 1977. 383 с.
25. Тускоз Ж. Міжнародне право: підруч. [пер. з фр.]. Київ : *АртЕк*, 1998. 416 с.

26. Бабін Б. В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві : еволюція, форми та механізми реалізації : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 454 с.
27. Найко Г. Д. Обычные нормы международного права (Новые явления в развитии): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Москва, 1972. 18 с.

Nurullaiev I.S. Identification of the international custom as a source of international criminal law

The article analyzes the issue of identification of international customs as sources of international criminal law. The issue of forms of consolidating evidence of the existence of international customs is covered. It is recognized that the necessary elements for the identification of international custom are the recognition of its states (opinio juris) and the practice of application. Opinio juris (opinio juris sive needs) is the main subjective factor of state participation in the formation of international custom, which shows a volitional component both at the stage of norm formation and in the process of its observance or application in the course of international cooperation or functioning of international courts, in particular the International Criminal Court and international tribunals. Today we have been formed two theories of the content of opinio juris have: the theory of beliefs (recognition by the state of the norm as a general value) and the theory of acceptance (individual consent of the state). In this case, the opinio juris forms the legal content of the relations of international cooperation of states in the fight against crime, giving them a legal character, as well as determines the formation of practice. It was found that there are two main ways of forming international legal custom as a source of international public (including criminal) law: 1) traditional – a direct sequence of elements of legal customs – first formed the practice of states or international cooperation, and later opinio juris; 2) with the "reverse" sequence – first formed opinio juris, and later practice. It is noted that the international custom develops the content of international criminal law and is recognized in the decisions of international courts, institutions of international organizations, in the decisions of international organizations, including of a recommendatory nature. Even when codified at the level of multilateral international treaties, international customs fill the gaps of these treaties, playing a compensatory, complementary role, especially when it comes to international justice, crimes of international character or transnational crimes, elements of international crimes, and the execution of criminal sentences. responsibility.

Key words: international custom; international criminal law; international crime; international cooperation in the fight against crime.